

„Irodalom könyvészet nélkül: vagyon leltár vagy ország térkép nélkül”*

Kertbeny Károly élete és könyvészeti
tevékenysége**

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella

Bevezetés

A mai könyvtárosoknak a XIX. századi magyar bibliográfiák történetéből leginkább a század második felében–vége felé (és a XX. századra is átnyúlóan) tevékenykedő nagy bibliográfus-triász, *Szabó Károly* (1824–1890), *Szinnyei József* (1830–1913) és *Petrik Géza* (1845–1925) neve jut eszébe. Az utókor szemszögéből nézve ez nagyon is helyes, hiszen egyrészt műveik mind a mai napig használatosak, másrészt pedig azért, mert nemzeti irodalmunk könyvészeti feldolgozása érdekében végzett példaértékű munkássá-

guk számos követőre talált. Mindazonáltal a bibliográfiatörténetben az ő nagyságuk mindenképpen jogosan, ám mégis kissé méltatlanul feledtet el többeket, elődöket és kortársakat egyaránt. Egyikük a mindhármukkal kapcsolatba hozható *Kertbeny Károly* (1824–1882), akinek gyakorlati könyvészeti tevékenysége tulajdonképpen torzó maradt, így valóban nem tekinthető olyan nagy hatásúnak, mint a „három nagy”-é, de törekvései, bibliográfusi küldetése és bibliográfiaelméleti alapozása kétségkívül érdemes arra, hogy a XXI. századi modern és teljesítménycentrikus világ is emléket állítson neki.

* Ez a gondolat Kertbeny egész bibliográfusi tevékenységének ars poeticája, számos bibliográfiájának, könyvészettel kapcsolatos írásának mottójaként visszatér.

** Jelen írás az eredeti tanulmány rövidített változata. A tanulmány teljes szövege a Könyvtári Figyelő weboldalán (<http://ki.oszk.hu/kf/>) olvasható. (A szerk.)

Kertbeny Károly élete

Kertbeny Károly családja bajor földről származott Pestre, ahol nagyapja 1812-ben építette fel a Magyar Királyhoz címzett fogadót.¹ Így családi gyökereiből adódóan magától értetődően tartozott hozzá a mindennapokhoz a kor hírességeivel, művészeivel, politikusaival való találkozás, a velük való kapcsolatépítés, „közlekedés” *Karl Maria Anton Josef Benkert*², 1848-ban történt névmagyarítása után Kertbeny Károly (Mária)³ számára. De az ifjú Kertbeny nem csupán a család tulajdonában álló pesti fogadó vendégein keresztül kapcsolódott a művészvilághoz, hanem a családon belülről is meghatározó impulzusok érték a felnövekvő gyermeket. Apja, *Anton Benkert* (1794–1846) német színész és újságíró⁴, anyja pedig *Benkert Charlotte* (született *Graf*; 1800–1868) festőként tevékenykedett, fiait, Károlyt és Imrét (1825–1855) szintén tanította, utóbbit több sikerrel. Szinnyei a *Magyar írók élete és munkái*ban azonban szépíróként jegyzi Benkert Charlottét: 1832-ben jelent meg Pesten Kertbeny „nagybátyjára”-nak, a távoli rokonsághoz tartozó *Landerer Lajos*nak (1800–1854) kiadásában *Der Lichtschirm* című novellája.⁵

A félig német, félig magyar származású, de a korabeli pesti és budai polgárság szokásainak megfelelően inkább németajkú gyermek iskolái után 1838-ban a família prágai ágából való Joseph Bayerral tett utazást: „*gőzhajóval Pestről Bukaresten át Konstantinápolyba*”⁶, majd Isztambultól Kairóig járta be a Keletet. Hazatérve – talán a Landerer-rokonság ösztönzésére? – 1840-ig, rendszeres stúdiumai lezárultáig, a győri Schwaiger könyvkereskedő segédje⁷, majd rövid ideig *Heckenast Gusztáv* (1811–1878) cégének alkalmazottja lett és már itt nagy bibliográfiai műveltségről tett tanúbizonyságot, sokat olvasott, irodalmi életrajzokat, illetve kritikákat tett közzé⁸. További életének alakulására azonban éppilyen nagy hatással volt, hogy az üzletben megismerkedhetett a reformkor nagyjaival, többek között *Kossuth Lajossal* (1802–1894), *Dessewffy Auréllal* (1808–1842), *Eötvös Jó-*

zseffel (1813–1871), *Pulszky Ferenc*cel (1814–1897), *Széchenyi István*nal (1791–1860), *Wesselényi Miklóssal* (1796–1850), *Szemere Pállal* (1785–1861), *Majláth Jánossal* (1786–1855) és *Teleki Lászlóval* (1811–1861) – szépirodalmi tevékenysége során többük életrajzát is feldolgozta⁹. 1842. április 30-án elszökött otthonról és Bécsbe utazott és mivel már rendelkezett némi újságírói tapasztalattal, a *Wiener Theater-Zeitung*hoz ment, majd Prágában, Lipcsében, Drezdában élt¹⁰, ahol ismét a könyvkereskedőként tevékenykedett.

Decemberben újra Pesten találja magát az 5. tüzérezred önkénteseként¹¹. A kadétiskola szintén számos újabb ismerőssel ajándékozta meg, azokkal a fiatal nemesekkel, akik természet tudományos, illetve matematikai műveltségük kiszélesítése érdekében voltak önkéntes-társai és közülük többen a szabadságharc alatt katonaként tüntették ki magukat¹². Egyik tanára *Mack József* (1810–1868) volt, aki később amerikai emigrációjából küldte el neki emlékiratait annak megjelentetését kérve tőle. (A rendelkezésemre álló források alapján a memoár nem jelent meg; Szinnyei szerint Kertbeny a kéziratot egy lipcsei könyvkiadónak adta át, aki azt beszolgáltatta az osztrák kormánynak.¹³)

Katonaideje azonban nem tartott túlzottan sokáig, 1843-ban szabadságot kaptak, eleinte Pesten német irodalommal foglalkozott, 1845-ig legtöbbit a pesti Spiegelbe írt¹⁴ – újságírói tevékenységét majdnem egész élete során folytatta itthon és külföldön egyaránt – néhány évvel később pedig jelentkezett első sikertelen „lalapalítási” kísérletével. 1846-ban látta meg a napvilágot a *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* című évkönyv, első és egyben egyetlen kötete¹⁵. Közben azonban már a magyar irodalommal is kereste a kapcsolatot, 1845-ben ismerkedett meg *Petőfi Sándorral* (1823–1849), illetve számos kortárs költővel, íróval; hamarosan meg is kezdte a műveik németre fordítását, majd még ebben az évtizedben külföldi megjelentetését.

Mindeközben autodidakta módon folytatott orvosi, jogi, nemzetgazdasági, történelmi tanulmá-

nyokat, de „mind e szakokban inkább érdeklődve azok könyvésze, mint magok a szakok iránt”¹⁶ és már az 1840-es években kezdett formálódni benne a magyar könyvészet terve¹⁷ is.

1846 és 1851 között Keleten, majd Oroszországban, Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában és Németországban élt, bújtta a könyvtárakat, archívumokat „s buzgóbban tanulmányoztam ez országok irodalmi és könyvkereskedési viszonyait, mint a hogyan virágzó ifjúságomban magát az életet élveztem.” – ahogyan *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvésze* előszavában¹⁸ ezekről az éveiről tudósít. A külföldi könyvtárakban végzett kutatásairól, azok eredményeiről, az illető bibliotékákról, valamint a még feldolgozásra váró intézményekről idősebb *Emich Gusztáv* (1814–1869) felkérésére a *Szépirodalmi Lapok*ban tett közzé többrészes írást *Külföldi könyvtárak s a magyar történet* címen¹⁹, „hogy könnyen ide vetett, de tág vonalakban egy új tért [jelöljön ki], mellyen történetünk érdekében a nemzet minden egyes tagja munkálkodhatik”. Azonban mindenképpen azt javasolja, hogy a kutatók tevékenységét valamely központi intézménynek, például az Akadémiának vagy a Nemzeti Múzeumnak akár egy külön erre a célra megszervezett és a külföldi források beszerzésére, vagy legalább ismertetésére hivatott társaságnak kellene koordinálnia²⁰. *Persönliche Erinnerungen zu tausend berühmte Leute* című manuscriptumában és egyéb önéletrajzi írásaiban erről az utazásáról megörökítette többek között *Antonio Panizzi*hoz (1797–1879), a British Library igazgatójához²¹ fűződő kapcsolatát, akivel *Sir John Bowring*²² (1792–1872), számos magyar irodalmi alkotás angolra fordítójának közvetítésével ismerkedett meg 1846-ban és „a híres polyglottista ... alkalmazást is talált neki a British Museumban Panizzi igazgató barátjánál a világhírű múzeumnak magyar könyvek és kéziratok rendbeszedése végett”.²³ Egy másik önéletrajzi jegyzetéből az szintén tudható, hogy Kertbeny a könyvtár magyar állományáról katalógust készített a direktor megbízásából²⁴, melyet később megküldött az Akadémiai Könyvtár

számára²⁵. 1848-ban Kertbeny visszatért Angliából a kontinensre és folytatta utazásait, illetve könyvtári, levéltári bűvárlatait.

1852 és 1855 között már Pesten dolgozott könyvészei tervei megvalósításán: 1854-ben az 1848–1853-as korszak bibliográfiáját akarta elkészíteni és megjelentetni –, de a tervben további éves kurrens jegyzékek összeállítása szintén szerepelt. Kutatásait a pesti nagykönyvtárakban végezte, elsősorban a Nemzeti Múzeum könyvtárában, de éppígy átfésülte az egyetemi és az akadémiai bibliotéka állományát; a magánkönyvtárakból származó tételekkel együtt így mintegy hétezer magyar és kilencezer idegen nyelvű munka adatait gyűjtötte össze²⁶ *Hunfalvy Pál* (1810–1891) akadémiai főkönyvtáros, valamint *Szinnyei József* egyetemi könyvtárőr segítségével is igénybe véve²⁷. Azonban a vállalkozás iránt nem volt kellő érdeklődés, így sajnálatosan elegendő előfizető sem, de ez a kudarc és a későbbi értetlenség sem szegte kedvét a magyar kultúra apostolának, aki élete során újabb és újabb könyvészei terveket tűzött maga elé.

Kultúráközvetítő tevékenysége számára reális cselekvési teret keresve 1859-ben újabb külföldi útra indult, helyesebben mondva elhagyta az országot és csak 1875-ben, már idősödve, betegen tért haza. 16 éves távolléte alatt ismét Nyugat-Európában járt – hosszabb időt töltve Salzburgban, Münchenben, Genfben, Párizsban és Brüsszelben. Anyagi helyzetében némi javulás következett be, így életét ismét teljes egészében bibliográfiai tevékenységének szentelte. Ekkorra saját adatközlése szerint 1852 és 1855, illetve 1860 és 1862 között 10 nyelven már mintegy 40–50 000 cédulát gyűjtött össze a magyar könyvészehez. Ebben a hatalmas munkában levelezésein keresztül több honfitársa segítette: *Toldy Ferenc* (1805–1875), pesti egyetemi könyvtárigazgató, *Thewrewk Emil* (1838–1917) klasszika-filológus, műfordító, *Ráth Károly* (1829–1868) győri történész, valamint a bibliográfus *Szabó Károly*, aki ekkoriban a kolozsvári Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárosa volt²⁸. Rövid időre pedig két könyvkereskedő-bibliográfus is társa lett könyvészei tevékenységének:

Tetty Nándorral, a Ráth-féle könyvkereskedés első segédjével, majd később *Abafi Lajossal* (1840–1909) korábban pozsonyi, majd 1861-től pesti könyvkereskedővel próbált együtt dolgozni – azonban velük való együttműködése nem bizonyult gyümölcsözőnek²⁹.

Könyvészeti tevékenysége mellett belekezdett a szabadságharc után külföldre kényszerült magyar emigránsokról szóló adattár összeállításába. Az adatokat személyes levelezésen keresztül próbálta megszerezni; mintegy hatszáz felhívást küldött szét, elsősorban a Nyugat-Európában élő honfitársainak, feladatának tekintve ezzel a világban szétszóródott, de továbbra is aktív politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos elit bemutatását, illetve megszervezését³⁰. Anyaggyűjtésének egyik eredménye kéziratos fényképalbuma (24 a volt magyar menekültség soraiból. Gyűjtte Kertbeny Károly Brüsszelben 1864), amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz³¹; nyomtatásban is közzétett munkája pedig az *Alphabetische Namenliste der Ungarischen Emigration seit 1849* című tomus, amely az előszóban olvasható ars poetica tanúsága szerint nagy művének, a *Die Ungarn im Auslande* című sorozatnak volt első kötet, amely a magyar név dicsőségének tükré³². „*Ehrenspegel*” abban az értelemben is, mint – ahogy a későbbiekben látható lesz – *Czwittinger Dávid Specimen*-jének is ez volt a célja.

Mindazonáltal nem szakadt meg minden összeköttetése a hazaiakkal sem, sőt – ahogyan *Kozocsa Sándornak* Szinnyei József naplóját idéző írásában közzétette³³ – szoros munkakapcsolatba került a híres bibliográfussal, akit ezidőtájt (1864. március 17-ei naplőbejegyzése alapján) már foglalkoztatott „*a nagy repertorium*” és a *Magyar írók élete és munkái* című vállalkozásainak gondolata. Szinnyei tehát kereste az együttműködés lehetőségét kora könyvészeivel, többek között a magyar kultúra külföldön tevékenykedő apostolával is. Későbbi levelezésük során Kertbeny felkérte őt munkatárnak tervezett *Magyar könyvészetéhez*.³⁴

Brüsszelt elhagyva Kertbeny 1866–1868-ban a Rajna-melléken Petőfi-felolvasásokat tartott,

utána segédszerkesztőként tevékenykedett Kölnben, majd Hannoverbe ment, 1868 és 1875 között pedig Berlinben élt, ahol *Jókai* lapjának, a *Honnak* volt tudósítója, illetve Jókai regényeit fordította németre³⁵. Tevékenységének elismeréseként 1869-ben itt választották meg a magyar egyesület elnökének³⁶, de bibliográfiai terveiről és kutatásai folytatásáról sem mondott le.

Az 1870-es évek elején a magyar szellemi élet képviselői közül többen is rádöbbenek munkásságának jelentőségére és hazahívását sürgették. Utolsó éveiben – 1875 és 1882 között – rendíthetetlen buzgalommal dolgozott tovább egyrészt könyvészeti tervei megvalósításán, másrészt pedig a magyar és a külföldi kultúra közötti híd felépítésén. 1878-ban egy kiadvány összeállításával próbálkozott a magyar kultúra franciaországi és európai megismertetése érdekében³⁷; az *Encyclopédie hongroise ancienne et moderne* elnevezésű kézikönyvet Franciaországban, Párizsban tervezte megjelentetni. A munka közrebocsátásához állami támogatásért *Trefort Ágoston* (1817–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodott³⁸. Memorandumában javasolta, hogy a Magyarországot, a magyar földet, történelmét, gazdaságát, szellemi életét bemutató lexikont egy külföldön is ismert és elismert személy, például Jókai Mór (1825–1904), Pulszky Ferenc vagy *Türr István* (1824–1908) szerkessze, a kiadást pedig a kultuszminisztérium támogatásával a Magyar Tudományos Akadémia gondozza. Elképzelései szerint az első 2000 példányt ingyenes ajándékként kellene eljuttatni a követségeknek, kormányoknak és jeles intézményeknek, a további példányok Európa kilencezer nyilvános, illetve tízszer ennyi magánbibliotékájában lennének olvasókra. A hivatalok, olvasókörök és konzulátusok tagjaival, munkatársaival együtt mintegy százezer érdeklődőnek nyújtana az enciklopédia reális képet hazánkról, a külföld számára egzotikus terra inkognitáról.

A korábbi cikkek, fordítások mellett azonban Kertbeny életműve – ahogyan utolsó éveiben magát titulálta „*a Rudas-fürdői vén remete*”³⁹ vagy „*a főváros koldusa*”⁴⁰ tollából – még-

is gazdagodott egy jelentős bibliográfiával, *A Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454–1600* című összeállítással, amelyet torzó volta miatt és az azóta elkészült újabb könyvészetek mellett tájékoztatási segédletként talán kevésbé ismer a szakma, de amelynek tudománytörténeti jelentősége több mint egy évszázad távlatából sem csökkent. De az élete alkonyán elvégzett munka és az annak következtében elnyert elismerés ellenére is tragikus, hogy 1882-ben bekövetkezett halálakor rokonok és hagyatéki hiányában az írói segélyegylet temettette el⁴¹.

Kertbeny Károly könyvészeti és bibliográfia-elméleti tevékenysége

„A haza szolgálatában élte életét még akkor is, mikor nem volt a hazában. Ott hirdette a népek között a mi dicsőségünket.” – összegezte Kertbeny sírja fölött elkésett méltatással életének legfőbb törekvését *Komócsy József* (1836–1894), a Petőfi Társaság alapítója és alelnöke⁴². És méltán hangzottak el ezek az elismerő szavak a koporsónál, hiszen a magyarság, a magyar szellemi élet és Magyarország megismertetésének, európai létjogosultsága bizonyításának szentelte minden energiáját, fordítói, publicisztikai, lexikonszócikk-írói, lapalapítói tevékenységét. De még a Wien-Pester-Zentral-Weinhandelsgesellschaft 1859-es megalapítása körüli sikertelen munkálkodásában, a nemzetközi borkereskedelemben tervezett részvételében is a magyar borok reklámozásán keresztül az ország hírnevének öregbítésén fáradozott⁴³.

Egyik Pulszky Ferenchez írott levelében⁴⁴ így összegezte a magyar kultúra külföldi megismertetése érdekében kifejtett differenciált tevékenységének területeit: ezek egyrészt az ország egészének megismertetésére irányulnak, nevezetesen politikai publicisztikai munkásságán keresztül az ország nemzetgazdasági érdekeinek képviselőjére, de kiterjed a magyar jeles hazafiak és utazók életrajzának közzétételére, ehhez

kapcsolódóan pedig a 1849-es emigrációnak való méltó emlékéllátásra. Működése másrészt a magyar irodalomra fókuszál, vagyis a magyar költészet fordítására és hazai forradalmi dalok/költészet összegyűjtésére, illetve a szépirodalom propagálására. Tudományos, bibliográfiai szinten értelmezve pedig a külföld felé (de a hazai szellemi élet számára úgyszintén) az ország kulturális, szellemi életének megfelelő reprezentálása a honi nemzeti bibliográfia megteremtésével, és ezzel a magyar intellektuális egyenjogúság, illetve az országon belüli szellemi hegemonia bizonyításával valósítható meg.

Látható, hogy bibliográfiai törekvései ennek a sokkal szélesebb körű kultúráközvetítő elkötelezettségnek és „ország-marketing”-nek képezték szerves részét. Ebben az értelemben a (magyar nemzeti) könyvészetéről alkotott elképzelései sokkal közelebb állnak a nemzeti bibliográfiák korai motívumaihoz és a bibliográfia fogalmának a Szabó-Szinnyei-Petrik-triászét megelőző, régebbi értelmezéséhez: a könyvészetet a történelemhez, az irodalom- és művelődéstörténethez kötő historia litterariához. Kertbeny életútja és munkássága így tehát nem csupán szinkron, egymás mellett élő kultúrák között teremtett kapcsolatot, hanem éppúgy hidat épített az időn keresztül a régi és a modern között, a könyvészet terén kifejtett munkálkodása nagyrészt a reformkor eszméiből gyökerezve vezetett át a XIX–XX. (-XXI.) századi modern magyar nemzeti bibliográfiába. Kertbeny indítatásaiban határozottan kötődik a korai könyvjegyzékek céljához, de – amint látható lesz – módszereiben, illetve a koncepcióiban megfogalmazott alapelvek tekintetében a mai bibliográfusok számára is példakép lehet.

Mindannyian, akik a könyvtáros hivatást választottuk, megtanultuk a nemzeti bibliográfiák létrejöttének okai között és a patriotikumokat regisztráló könyvészetek összeállításának történetéből, hogy feladatuk Nyugat-Európában egyrészt a nemzeti kulturális örökség reprezentálása *John Leland*, illetve *John Bale* (1495–1563) esetében, vagy egy nyelv irodalmának lajstromba vétele, erre példa *Francesco Doni* összeállítása.

Az éppen háromszáz esztendeje, 1711-ben megjelent első nyomtatásban is közzétett önálló magyar könyvészeti munkának, Czvittinger Dávid (1676–1743) *Specimen Hungariae literatájának*, indítéka azonban a kultúrbarbarizmus vádjának cáfolása volt⁴⁵. Kertbeny könyvészeti elképzeléseiben mindezek a motívumok egyszerre vannak jelen és együttesen illeszkednek tevékeny élete más területeihez. Így idővel koncepcióiban a magyar nemzeti bibliográfia nem csupán a hazai kiadványtermés, a nyelvi és a területi hungarikumok regisztrálására fókuszál, hanem integráns részének tekinti a külföldi és bármilyen szempontból Magyarországra vonatkozó irodalom számbavételét is, vagyis annak bemutatását, hogy a honi irodalom a külföldre is hatással bír. Ebből következően Kertbenyt nem csupán a szűkebb értelemben vett „nemzeti” bibliográfia egyik jeles, bár elkészült jegyzékei, illetve az általa számba vett tételek számát tekintve nem túlzottan termékeny munkásának kell tekintenünk, hanem a hungarika-bibliográfia első jelentős alkotójának, aki e műfaj elméleti megalapozásában úgyszintén első és maradandó életművet hagyott az utókorra.

De érdemes részletesebben is áttekinteni, hogyan formálódtak ki bibliográfia-elméletének egyes ágai, hogyan épültek bele az újabb szempontok Kertbeny könyvészet-értelmezésébe.

Kertbeny még 1842-ben, első külföldi tartózkodása alatt szembesült azzal, hogy a németek milyen keveset tudnak Magyarországról, így hamarosan határozott célkitűzésévé vált ezen tudatlanságuk felszámolása és a hazánkról keringő téves szóbeszéd megcáfolása⁴⁶. Már ekkor foglalkoztatta a magyarországi könyvészet összeállításának terve, 1846-ban megkezdett hosszú utazásán pedig „mindinkább megérett benne a gondolat a magyar irodalom közvetítőjévé lenni a más nyelvű külföld irányában”⁴⁷. A Magyarországot érintő külhoni tájékoztatatlanságot több okra vezette vissza⁴⁸. Külföldön viszonylag kevés kiadvány jelenik meg hazánkról, illetve kevés magyar szépirodalmi művet tesznek közzé más nyelveken a határokon túl, ezek többsége is inkább magyar, esetleg bécsi nyom-

dákból kerül az olvasók kezébe. A vonatkozó publicisztikai írások nagy része sem közvetlen forrásokon alapul, hanem a bécsi lapok – sajátos szempontú, sőt sokszor elfogult – cikkei veszik át az európai sajtóorgánumok szerkesztőségei. A magyar vonatkozású irodalomnak szintén csak elenyésző része kerül be Európa nagy könyvtárainak állományába és az ország iránti csekély érdeklődést, valamint ebben az ország felelősségét is mutatja, hogy az egyetemeken nincs tan széke a magyar nyelvnek és irodalomnak, a hivataloknak nincsenek magyar tolmácsai, a hazai cégeknek képviselői, a magyar termékeknek, természeti és kulturális értékeknek reklámozói. Szintén hibául rója fel azt is, hogy a külföldön tevékenykedő hazánkfiai, tudósok, művészek csak elvétve segítik a közvetítést az országok között, a magyar diplomaták pedig inkább osztrák alattvalóként viselkednek, mintsem Magyarország képviselőiként. Javasolja, hogy a kulturális párbeszédben aktívan résztvevő néhány külföldi számára kitüntetés, díj alapíttassék. Kertbeny az Akadémia számára is nagyobb cselekvési teret, tevékenységének szélesebb értelmezését javasolja szellemi életünk külföldi megismerésében – megkifogásolja az alapszabály azon pontját, hogy kiadványait magyar nyelven teszi közzé. Így az Akadémiai Könyvtár cserekapcsolatai sem segítik tudományos eredményeik széles körben való elterjesztését, hiszen a magyar nyelvű kiadványok külföldi olvasótábora elenyésző létszámú, így „az összes népek számára a tudomány mindig is egyetemes volt és az is marad, de művészetük nemzeti. Mi magyarok a természet törvényeit fordítva értelmezzük: nálunk a tudomány nemzeti és a művészet 'kocz-mopolita' annak ellenére, hogy a magyarság a kisebbségekkel szemben kulturális fölényben van”⁴⁹. Pedig az idegen nyelven megjelentetett magyar irodalomra reagáltak az olvasók, így ismereteik hiánya nem politikai vagy gazdasági motívumokból következik; tehát minden ország felelős azért, hogy saját maga milyen képet alakít ki magáról a külvilágban.

Igazán komolyan azonban csak 1852 és 1855 között foglalkozott könyvészeti tervei megva-

lósításával, ám ekkor még csak a hazai nyomtatványtermés számbavételére vállalkozott: 1854-ben az 1848–1853-as korszak retrospektív bibliográfiáját, illetve később annak kurrens folytatását tervezte elkészíteni és megjelentetni, mivel – ahogyan *A Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok* előszavában is megfogalmazta⁵⁰ – az 1848 utáni irodalomról csupán a hazai könyvtárak jegyzékei állnak rendelkezésre. Elismerete ugyan, hogy ezek már bibliográfiailag pontosak, de a nemzeti irodalom teljes regisztrálására nem vállalkoztak, nem is vállalkozhattak. Ugyanitt számol be arról is, hogy az Eggenberger-cég szerkesztésében megjelent *Honi Irodalmi Hirdető* 1849-es évfolyama is elkészült ugyan, de a Bach-korszak cenzúrahivatalában nyomtalanul eltűnt.⁵¹ Az imponáló célkitűzés nem vonzott elég előfizetőt, bár néhány jeles hazai és külföldi személyiség, illetve több híres külhoni nagykönyvtár szintén jelezte, hogy megvenné a kiadványt. Érdekes azonban, hogy Abafi vonatkozó cikkének⁵² felsorolásában nem található arra való utalás, hogy a hazai nagy bibliotékák közül bármelyik reagált volna a felhívásra.⁵³

Mindazonáltal a kudarc ellenére a következő évben, 1855-ben a *Vasárnapi Újságban* látott napvilágot a korábbi terv részének, folytatásának tekinthető kurrens könyvészetet ígérő hirdetés: „Számvald Gyula (1825–1912) tevékeny fiatal kiadó olyan könyv kiadására vállalkozott, melly irodalmunkban minden perczen érzett hiányt pótoland. Czime e könyvnek: Magyar bibliographia 1854-re. Szerkeszti Kertbeny. Ugyanazon hazánkfia, ki múlt évben [1854-ben⁵⁴] 100 magyar költőtől válogatott költeményeket adott német fordításban, s több év óta nagy szorgalommal fáradozik abban, hogy irodalmunkat a külfölddel megismertesse.” A könyvészet lehető teljességét elérendő a szerkesztő „körlevelet bocsátott könyvkereskedőkhöz, nyomdatulajdonosokhoz, könyvtárnokokhoz, stb, a mellyben felkéri őket hogy: mindazon könyvek, röpiratok, hirlapok, népdalok, programmok, zeneművek, aczél-, könyvatomok, térképek stb. jegyzékét, mellyek 1854. jan. 1-től nálók meg-

*jelentek, teljes és pontosan följegyzett czimmel hozzá: Emich Gusztáv könyvnyomdájába beküldeni sziveskedjenek. Ezen felszólítás igen alaposan várhatja a szives teljesítést annyival inkább, minthogy a vállalatba vett munka nagy kényelmére leend az olvasó közönségnek.”*⁵⁵

A könyvészet szerkesztőjének buzgalma, a logikus érvek, a lap támogató szavai és a fontos célkitűzés együttesen sem volt képes sikerre vinni a próbálkozást. Ám ez sem bátorítatlanította el a bibliográfust, sőt egy újabb és még nagyobb planum megalkotására sarkallta.

Korábbi utazásai során mindenhol felkereste a nyilvános vagy kutatható magánkönyvtárakat és összegyűjtötte, -jegyzetelte, kicédulázta a magyar vonatkozású forrásokat⁵⁶, ezzel már a további hungarikum-kategóriák is bekerültek anyaggyűjtésének körébe. Későbbi megfogalmazása már ráillik erre a könyvészetre is: „Egy államilag s történelmileg önálló nemzet irodalmában minden esetre első helyen állanak a nemzeti nyelven írott munkák, de egyúttal azok is befoglalandók, melyek idegen nyelven, de hazai nyomdából kerültek ki, valamint mindazon munkák is, melyek külföldön, bármely nyelven íratlak e nemzetről, vagy annak hazájáról.”⁵⁷ Így következő próbálkozásában az 1800 és 1854 közötti időszak Magyar könyvészetében „minden, bármely nyelven akár Magyarországon nyomtatott, akár külföldön megjelent, de tartalmuk, szerzőjük, kiadójuknál stb. fogva Magyarországra vonatkozó könyveknek; továbbá minden Magyarországon kiadott naplónak, havi és heti iratoknak, minden egyes évfolyam tartalmának részletes kimutatásával; végre mindennemű zeneművek-, műczikke- és térképeknek”⁵⁸ kiadványtípusok szerinti betűrendes jegyzékét ígérte, valamint újból számolt a retrospektív könyvészet évenkénti kurrens folytatásával.

Az 1800 és 1854 közötti Magyar könyvészet első öt fejezete tájékoztatott volna a megjelent irodalomról: az első részben a tervek szerint a könyveket nyelvek szerinti bontásban regisztrálja, ezt követi a naplók, valamint az időszaki kiadványok felsorolása és repertorizálása, a magyar szerzőktől származó, hazánkban nyomta-

tott zeneművek jegyzékét a „műcikkek” (képek, metszetek) lajstroma követi, végül következik a hazai térképek, tervrajzok, föld- és éggömbök számbavétele. A használat megkönnyítésére pedig magyar és német nyelvű szakrendi, szerzői, fordítói, illetve kiadói mutatót csatolt volna a kézikönyvhöz, de kiadói, valamint kiadványstatisztika szintén kapcsolódott volna a műhöz. Talán a korábban már tapasztalt közömbösséget akarta azon intézmények és személyek, a munkálatokhoz bármilyen segítséget nyújtók, előfizetők nevének felsorolásával ellensúlyozni, akiknek (anyagi és erkölcsi) támogatásával terve megvalósítását remélte. Az Irodalmunk túl a határon elnevezésű részben Kertbeny saját korábbi összeállításának, az 1853-ban a *Szépirodalmi Lapok*ban közölt azonos című összeállításának⁵⁹ bővített változatát szándékozta közzétenni.⁶⁰

A retrospektív bibliográfia megjelentetésére vonatkozó felhívást a Pesti Napló 1855-ös 87. számában Számvald Gyula (1825–1912) nyomdász-vállalkozóval közösen tette közzé⁶¹, amely Kertbeny akkori ars poeticájának, bibliográfia-elmélete rövid foglatának tekinthető és amelyből az úgyszintén kiderül, hogy nem csupán a gyűjtőkör tekintetében bővült ki korábbi elképzelése, hanem az 1840-es évek derekán megfogalmazott célkitűzésnek megfelelően – a magyar kultúráról a külföld tájékoztatásának érdekében – a közölt adatok körét is tágabbra vonta. Az alapvető azonosítást szolgáló könyvészeti információk mellett a szláv és magyar címeket, illetve a szakrendi mutatót német fordításban is közölni akarta, mivel „*a világirodalomra nézve ... eddig elszigetelt nemzeti irodalmunk ezen vállalat által lép először az általános megismeretés s tökéletes hozzáférés körébe, mi nem egy külföldit foghat rábírní, hogy Európának eddig legismeretlenebb nyelvét és irodalmát közelebről megismerje*”.

Mindazonáltal Kertbeny a könyvészet hazai tudós használóira szintén gondolt. „*Különösen a magyar irodalomra nézve ezen bibliográfia a legszükségesebb munka – írja a hirdetésben – mert bibliográfia nélküli irodalom olyan, mint kereskedési üzlet az activák és passivák átte-*

kintése nélkül ... az ily irodalom bírhat ugyan jó könyvekkel ... de terményzése csak esetleges marad, tudományos irányzat, összefüggés s valóságos előhaladás nélkül, mert senki sem tudja, hogy előde mit tett már eme vagy ama szakban. A már jelenlévőnek ismerete hiányából munkáját mindenki mindig előlről kezdni ezen terv és czélnélküli törekvés eredménye az, hogy egy tudományos szakban sem haladunk előre, körben forgunk magunk körül.”⁶² Egy későbbi forrásban pedig úgy fogalmazott, hogy könyvészeti tevékenysége arra irányul, hogy „*a magyar irodalmat igazi, organikus és használt irodalomná tegye*”⁶³.

A *Pesti Napló*ban olvasható írás újra felkérte a kiadókat, nyomdákat, egyesületeket, intézeteket és a publikáló magánszemélyeket, hogy az általuk közrebocsátott vagy írt kiadványok adataival segítsék a szerkesztőket. Ebben újra Kertbeny modernségének tanúbizonysága látható: kiemeli a „*kisebb, könyvkereskedésben elő nem forduló, épp azért a figyelmet gyakran elkerülő röpiratokra, mint egyes társulatok évkönyvei, ünnepélyre alkalmazott iratok, almanachok stb.*” fontosságát. Ezeket a mai könyvtári terminológia – természetesen további típusokkal gazdagítva – szürke irodalomnak nevezi és bekerülése a könyvtári rendszerbe, illetve könyvészeti regisztrálása mind a mai napig a nemzeti kiadványtermés számbavételének egyik fontos, ám problematikus területét alkotja.

Kertbeny a *Jelenkor*ban, alcíme szerint a *Politika és társas élet encyclopaediájában* is fontosnak tartotta a róla szóló szócikkben megemlíteni – és propagálni – könyvészeti munkáját: „*több magyar műbarát, különösen b. Prónay Gábor [(1812–1875)] bőkezűsége által gyámolítva egy nagy fontosságú munka összeállításával foglalkozik, melly nem egyéb, mint a Magyar könyvészet 1801-1855-ig. E mű igen érezhető hiányt fog pótolni irodalmunkban*”⁶⁴.

Mindazonáltal ezt a kezdeményezése sem járt sikerrel, nem jelentkezett kellő számú érdeklődő és a már összegyűjtött anyag sem volt még teljes – Abafi úgy tudja Kertbenytől, hogy – a felhívás megjelenése idejére 9000 címet gyűjtött össze.

Még további munka várt volna a bibliográfusra, azonban ismét külföldre távozott s mintegy 16 évig nem tért vissza hazájába – időközben pedig anyaggyűjtése elkallódott.⁶⁵

1862 tavaszán azonban Genfben újra foglalkoztatni kezdte e gondolat. Abafi Lajos cikke idézi⁶⁶ az újabb kísérlet, *A magyar könyvészet kézikönyve 1473–1863* című vállalkozás programját, amelyet egy általa meg nem nevezett német lapban jelentetett meg. Ugyanezt a koncepciót ismerteti Kertbeny 1862. augusztus 26-án kelt és Pulszky Ferencnek címzett levelében, melyben a megvalósításhoz a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának támogatásáért folyamodott.⁶⁷

A feldolgozni kívánt irodalom hatalmas mennyisége miatt és – mivel Kertbeny hosszú külföldi tartózkodásra készült –, tudatában volt annak, hogy egyedül semmiképpen sem tudhatja elképzeléseit valóra váltani. A hazai kiadványtermés adatainak összegyűjtésére munkatársakat keresett elsősorban Tettey Nándor és Abafi Lajos személyében⁶⁸, levelezése bizonyítja, hogy tőlük, illetve Pulszky Ferencről úgyszintén kért és kapott könyvészeti adatokat, pontosításokat, forrásokat⁶⁹. Ez természetesen azt jelenti, hogy bibliográfiája a teljesség elérésének prioritást adva lemondott arról, hogy anyaggyűjtése autopszián alapuljon.

Az 1473–1863-as évkört feldolgozó monumentális bibliográfiai kézikönyve a tervek szerint három osztályban volt hivatott a területi, nyelvi, személyi és a tartalmi hungarikumokat regisztrálni. Az első egység beosztását a következőképpen képzelte el: A világirodalom a magyarban, a magyar a világirodalomban, a hazai szépirodalom idegen nyelveken való megjelenését mutatja be, A magyar nemzeti irodalom című fejezet a szépirodalomról és az egyes tudományok magyar vonatkozású szakterületeinek irodalmáról tudósít. A harmadik rész pedig a magyar tudományos és közhasznú, nem magyar vonatkozású szakirodalom, valamint „*a különféle egyetek, iskolák és intézetek egyleti iratai, programjai, alapszabályai és kimutatásai; a kormány hivatalos kiadványai s a nem-magyar jogisme*” könyvészete. A második nagy egységben, a

IV., V. és VI. kapitulumban Magyarország román [latin és újlatin], német valamint szláv és egyéb nyelvű irodalmát vette volna lajstromba. A harmadik osztály a magyar és idegen nyelvű időszaki kiadványok repertóriumait, illetve a kottákat, térképeket, többszörözött képeket lett volna hivatott számba venni.⁷⁰ A kötetekhez a szerkesztő a magyar és német nyelvű szakrendi és egyéb mutatókat, illetve tárgyi, kronologikus, statisztikai áttekintéseket ígért.

A Pulszkyknak nyújtott tájékoztatás szerint a tételek az egyes egységeken belül a korábbi elképzelésekkel ellentétben szakrendben állnának, német címfordítással, valamint a magyar és szláv nyelvű címek és szerzői nevek kiejtésével, a gyűjteményes művek tartalomjegyzékével, „*számos történeti, életrajzi s irodalmi jegyzetekkel*”⁷¹ kiegészítve. A szisztematikus elrendezés egyrészt a tudomány céljait volt hivatott szolgálni – Abafinak írott egyik levelében kifejti, hogy a tisztán szerzői betűrendes elrendezésű bibliográfia csak a könyvkereskedelem szempontjainak felel meg –, az egyes diszciplínák szaktudósai irodalomkutatásaik során a szisztematikus bibliográfia segítségével könnyebben térképezhetik fel a kutatásaikhoz szükséges teljes irodalmat. A tartalom szerinti elrendezés másrészt a külföldi érdeklődők érdekeinek figyelembevételéről tanúskodik: „*hiszen itt nem keres senki magyar könyveket; itt csak informálódni akarnak, vajjon a magyarok [egy-egy szakban] minő irodalommal bírnak?*”⁷²

Kertbeny ezen összeállításnak az eddigieken túl újabb – nem feltétlenül bibliográfiai-elméleti – funkcióját is definiálta. „*A magyar könyvészetnek még sokkal mélyebb és szellemibb irányzata is van: az egész világot meglepő és meggyőző tükörnek kell lennie, hogy ez az elszigetelt és rokonnélküli kis nemzet századok óta milyen nem sejtett szellemi életet élt, – sokkal (és arányítva a németek és szlávok lélekszámához és előnyösebb helyzetéhez), igen sokkal gazdagabb szellemi életet, mint a monarchiának bármely más nemzete*”; be kívánta bizonyítani, hogy „*a monarchia összes népei közt legnagyobb létjoga van a magyarnak, ki ennél fogva ... hivatott arra, hogy a*

többi népfajok fölött hegemoniát gyakoroljon. ... Ez az én vállalatom titkos hazafias irányzata.”⁷³ A mai politikai korrektség értelmében már elfogadhatatlan „misszió”-jának azonban valós történelmi okai voltak. Köztudott, hogy az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején az osztrák kormányzat a magyarok ellen a külföldi segítség mellett sikerrel használta fel a nemzetiségeket is és, hogy az 1850-es népszámlálás azzal a még csak nem is burkolt – osztrák részről szintén sok kritikával illetett – politikai céllal készült, hogy a magyarság arányát minél kisebbnek mutassák. Az 1857-es népszámlálás kérdőívében nem szerepelt a nemzetiségre utaló pont, hanem az előző eredményeket igyekezett „továbbvezetni”, így a statisztika még az előzőnél is torzabbra sikerült.⁷⁴ A korabeli külföldi lapok pedig jobban támaszkodtak a Magyarországot érintő cikkekben a bécsi orgánokban megjelent, nem feltétlenül tárgyilagos írásokra, mint a hazai forrásokra és „elleneink – írja Kertbeny – fáradhatatlanul azt hazudják, hogy a magyar képtelen sajátos munkálkodásra, az általános műveltség elfogadására, és hogy nemzetisége pusztán önző fegyver, nem pedig teremtő erő”⁷⁵.

Egy hosszabb, a magyar kultúra megismertetésének közvetlenebb módszereivel, a magyar irodalom fordításával és felolvasásokkal munkálkodó időszak után csak 1876-ban lépett fel Kertbeny újabb koncepciójával: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalomnak könyvészete* címen 12 füzetben és német nyelvű címfordításokkal, jegyzetekkel kiegészítve akarta az 1441 és 1876 közötti korszak kiadványterméséről tudósító könyvjegyzéket közrebocsátani. Ám tudatában lévén annak, hogy már nem lesz elég ideje és ereje az egész munka elvégzésére, szintén a bibliográfia részekre bontása mellett foglalt állást. Az egyes tudományok vagy irodalmi műfajok önálló füzetekben történő számbavételében gondolkozott, így lehetőség nyílt volna arra, hogy elsőként azok a szakbibliográfiák készüljenek el, amelyek a külföld számára a legérdekesebbek lehetnek, például a történelem és segédtudományai, a geográfia, topográfia, statisztika vagy akár a

nemzetgazdaság, illetve a magyar szépirodalom jegyzékei. Ekkori elgondolása szerint csak a magyar nyelvű nyomtatványok szerepeltek volna az alapkötetekben, a hazai idegen nyelvű kiadványok áttekintése külön füzetekben látott volna napvilágot⁷⁶. A tervezet szerint a kötetek a következő témákat foglalták volna magukban: A magyar és külföldi irodalom kapcsolatairól, a fordításban megjelent művekről A magyar irodalom a világirodalomban, A világirodalom és Magyarország, illetve A világirodalom a magyar irodalomban című részek adtak volna felvilágosítást, a IV–VI. egységek műfaj szerinti bontásban vették volna lajstromba a magyar költészetet, a dráma- és regényirodalmat. A következő öt füzet a magyar történettudomány, a népismeret (néprajz), a bölcsészet, szépirodalom, művészet, illetve a nyelvészet könyvészetét, valamint a magyar jog- és hittudomány szakbibliográfiáját tartalmazta volna. A munka utolsó, tizenkettedik egysége a magyar vegyes (tudományos) irodalomról nyújtott volna áttekintést.⁷⁷

A vállalkozásról a Magyar Könyvszemle 1876. évi – és a kiadvány életében is – első számában jelent meg rövid felhívás⁷⁸: „*A magyar nemzeti és nemzetközi irodalomnak könyvészete 1441–1876 cím alatt Kertbeny Károly nevezetes vállalatot indít meg. Tizenkét füzetre van tervezve. Az elsőnek, mely már sajtó alatt van, tartalma: a magyar irodalom a világirodalomban, t. i. azon 300 magyar munkának jegyzéke, melyek tizenhat különböző idegen nyelvre lefordítva jelentek meg. A munka magyar és német nyelven lesz szerkesztve, hogy ekként a külföldön is használható legyen. Megjelenése után érdemlegesen ismertetni fogjuk.*”⁷⁹

Még 1876-ban Tettey Nándor kiadásában Budapesten napvilágot is látott a könyvészet első és sajnálatosan egyben egyedüli, unicusnak maradt füzete, *A magyar irodalom a világirodalomban* című bibliográfiája, amely a „*magyar művek idegen nyelven, önállóan megjelent fordításainak könyvészeti kimutatását*” tárja a tájékozódni kívánók elé.

Bibliográfiai füzetének utószavában Kertbeny – némi melankóliával, de nem reményvesztetten

– összegezte életének és kulturális missziójának tanulságait⁸⁰. A magyarság és a magyar irodalom meg- és elismertetésére irányuló tevékenységet a külföldre kell orientálni. Ehhez irodalmunk fordításáról gondoskodni saját feladatunk – érdemes megjegyezni, hogy a 2011-es könyvfesztiválon Szávai Géza, a Pont Kiadó egyik tulajdonosa is éppen erre hívta fel egyik új kötetének bemutatóján elhangzott bevezetőjében a figyelmet⁸¹. A mai szerzői jogi szabályozás szempontjából nehezen elfogadható, de Kertbeny küldetésének, életútjának és kora könyves világának ismeretében mindenképpen érthető a következő kijelentése: „*Félre minden nemzetközi írói egyezmény! Kezit csókoljuk annak az idegennek, ki magyarból fordít, s adjunk hálát az Istennek, hogy a hírneves kül-autorok nem bírnak tudomással rólunk, s nem követelik rajtunk annak árát, a mit tőlük fordítunk, hogy irodalmunkat gazdagítsuk s közönségünket visszatartsuk – az eredetiek megvételeitől.*” Ezen felül a „*külfölddel való megértés céljából*” olyan nemzetközi folyóirat alapítását sürgeti, amelyet itthon szerkesztenek, de külföldön adnak ki. Könyvészeti terveivel kapcsolatban pedig így „fohászzkodott”: „*Én nekem pedig adassék meg lehetősége annak, hogy magyar könyvészetem közzétételével nemzeti becsületünknek éltem végórájában is szolgálhassak.*”

Mindeközben azonban további segítségért folyamodott a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatójához és a vallás és közoktatási miniszterhez is. Trefort Ágostonhoz intézett beadványai végül sikerrel jártak: 1876. július 6-án Trefort magához hívatta és támogatásáról biztosította *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvésze* című monumentális munkát. Kertbeny idős korára és a folyamatban lévő hasonló könyvészeti kezdeményezésekre – Szabó Károly és Szinnyei bibliográfiáira, illetve egyes területek szakkönyvészeire – való tekintettel, a miniszter úgy döntött, hogy őt a külföldi magyar vonatkozású irodalom számbavételével bízta meg. Kertbeny először – mint az általa legjobban ismert rész – a német nyelvű dokumentumtermés bibliografizálásába fogott bele, melynek

első kötete a XV–XVI., a következő a XVII., a harmadik rész a XVIII., utolsó egysége pedig a XIX. század vonatkozó irodalmát volt hivatott jegyzékbe foglalni. A miniszter még 1876. július 24-én 12842 szám alatt helybenhagyta a tervet és megbízta őt – Abafi véleménye szerint „*tekintettel arra, hogy a magyar nyelvnek igen gyarló ismeretét árulta el előtte*”⁸² – a német könyvészet összeállításával, az Egyetemi nyomdát pedig a mű 1000 példányban való kiadásával. A bibliográfus a munkát másnap el is kezdte és Treforthoz írott egyik leveléből⁸³ az úgyszintén tudható, hogy munkája során a nagy gyűjtemények mellett saját könyvészeti segédkönyvtárát is használta, amelyben ekkor már több magyar és külföldi nyomtatott katalógus és bibliográfia állt rendelkezésére; de az episztolában újabb források megvásárlásához kért anyagi támogatást. A kézirat 1876. december 27-én került nyomdába és Kertbeny 1877. szeptember 17-én a könyvészeti rész 23 kinyomtatott ívét mutatta be a minisztériumnak.⁸⁴ A munkálatokban – Kertbeny levelezése és kéziratoss feljegyzései⁸⁵ tanúsága szerint – a két Szinnyei mellett Hunfalvy Pál és *Hellebrant Árpád* (1855–1925), az Akadémiai Könyvtár munkatársai szintén segítségére voltak.

Szinnyei József egyik 1877-ben közzétett írásában a kefelenyomat alapján így méltatta a megjelenés alatt álló munkát: Kertbeny Károly „*ki fiatal korától itthon és a haza határain kívül nemzeti irodalmunknak a külfölddel való megismertetésével könyvészetünknek nagy mérvben, a külföld mintájára való összeállításával foglalkozott. Ezen terve mellett küzdött, fáradott éjjelt nappalá téve; tervrajzot tervrajz után tett közzé, s hogy mindez kiáltó szó volt a pusztában, az korántsem lankasztá a fáradhatlan férfit; míg végre most, 30 év múlva sikerült neki terveit legalább részben valósulva látni. Eddig sikerült Kertbeny Károlynak a Magyarországra vonatkozó német ősnymtatványok (1454–1600) [!] jegyzékét összeszedve és jegyzetekkel, bő életrajzi és tárgymagyarozó mutatóval kísérve, a magyar vallás- és közoktatási ministerium költségén kiadni. Ezen mű összesen 32 ivre terjed és 1427*

*műről szól, melyek közül csak 9 jelent meg hazánkban. A jegyzetek és a register német nyelven írvák, s így a történeti irodalmunkra vonatkozó jelen mű a külföldön is elterjedhet. Természetesen előttiünk csak növeli becsét, ha minél több a reményünk ezen műnek befejezéséhez, melyet a tudományok iránt lelkesedő miniszterünk Trefort Ágoston áldozatkészsége és a fáradhatlan könyvésziünk bizton hinnünk engedti.*⁸⁶

Az opusz első kötetének terjedelmes és két nyelven, magyarul, illetve németül írott bevezetője utólag, 1879. április 24-én készült el, így a kiadvány 1880-ban került a hazai és külföldi érdeklődők kezébe. A hosszúra nyúlt előszóban Kertbeny teljes bibliográfia-elmélete újra megjelenik: összefoglalja benne saját nemzeti bibliográfia-koncepcióját, felsorolja és értékeli a korábbi kezdeményezéseket, a bibliográfiákat, katalógusokat és kereskedelmi jegyzékeket egyaránt. Az olvasó előtt kirajzolódnak történelem-filozófiai nézetei is – nem kevés teret engedve ebben a magyar kultúrfölelénnyel alkotott patriótai érzelmeinek. A Magyarország és a könyvészet című részben az ország soknyelvűségére, viharos történelmére utalva mondja ki a sok tekintetben a mai „magyar életérzés”-re is illő értékítéletét: „*Aki e szomorú tény nemzetközi szempontból is meg akarja érteni, ifjúságát Közép-Európában kellett átélnie*”.⁸⁷ És éppen ezen szubjektív és politikai indulatoktól sem mentes kitérők miatt került konfliktusba a korabeli békülékenyebb kultúrpolitika egyik jeles képviselőjével, *Fraknoi Vilmos*sal (1843–1924), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatójával, a múzeumok és könyvtárak későbbi országos főfelügyelőjével, aki több levelében is felszólította Kertbenyt, hogy csak a speciális feladatra koncentráljon és hagyja ki irásából a magyar kormányt és a kulturális igazgatást kompromittáló kitérőket.⁸⁸

Trefort 1878. november 9-ei 29241 sz. alatti rendelete⁸⁹ engedélyezte a már idős bibliográfus számára, hogy a könyvészet összeállítását a XIX. századi kötettel folytassa⁹⁰. A szerkesztési munkálatokat Kertbeny megkezdte – korábbi anyaggyűjtéseit kiegészítette és pontosította –

–, de befejezni már nem tudta a soron következő tomos sajtó alá rendezését. *Aigner Károly* (1860–1917) már Kertbeny halála után a *Corvinában* arra szólított fel, „*hogy a hagyományokban előforduló könyvészeti részt a Magyar Könyvkereskedők Egylete szerezné meg s adná ki*”⁹¹. Az 1801 és 1860 közötti időszak hazai német könyvészetét halála után végül Petrik Géza fejezte be⁹², aki „*feladatát ... oly jól oldotta meg, hogy [Trefort] miniszter úr öccsellenciája benne vélte feltalálhatni azt az embert, ki előismereteinél fogva is legalkalmasabb megoldani azt a másik nagy feladatot: hazánk 1712-1860 közötti könyvészetét összeállítani*”⁹³. Petrik tehát Kertbenyvel együttműködve, az ő szellemi öröksége egyik letéteményeseként vált a régi századforduló időszakának egyik meghatározó bibliográfusává és – Abafi értékelését idézve – „*ezzel, bár némi módosítással megvalósult Kertbeny élete álma, ha nem is általa, de mindenestre azon érdeklődés folytán, melyet Trefort miniszterben ő keltett*.”⁹⁴

Abafi Lajos azonban magáról a német könyvészetéről már kevésbé elismerően nyilatkozott, illetve ellentmondást lát Kertbeny általános célkitűzését és a megjelent összeállítás valóságos várható hatását illetően: „*első feladat volt volna a magyar nyomtatványok felsorolását adni és csak azután a mellé adni a német és egyéb nyelvű irodalmi termékeket. Így azonban ... a magyar kormány gazdagította a német bibliográfiát és ellenségeink, kik a magyar könyvészetet nem ismerték, méltán mondhatták: íme, mily szellemi tevékenységet fejtettek ki fajbelieink még oly országban is, a hol annyira el vannak nyomva*.”⁹⁵

A magyarországi német könyvészet munkálatai közben, 1878-ban Kertbeny újabb koncepcióval is előállt: *Magyarország irodalmának könyvészeti, életrajzi és irodalomtörténeti forrásai* címen a teljes magyar tudományos kiadványtermés és a könyves kultúra (irodalom, nyomdászat, könyvkiadás, könyvtárak, bibliográfia) kútforrások számbavételét vette tervbe. A részben forrásokat regisztráló elsőfokú, részben pedig a könyvészetekről tudósító másodfokú bibliográ-

fiákat tematikus füzetekként kívánta publikálni, ezzel is lehetőséget kínálva arra, hogy mindenki a saját érdeklődésének megfelelő jegyzéket tudja beszerezni és így a számára releváns forrásbázist áttekinteni.

A szinopszis alapján az első füzet Magyarország irodalmának statisztikája, ezt a latin, magyar, német és francia nyelvű irodalomtörténetek, valamint a magyar nemzeti irodalom históriájának könyvészete és a magyar nemzeti irodalom életrajzgyűjteményeinek jegyzéke követte volna. A magyar irodalmat monográfiák, önéletrások, emlékbeszédek, versek műfaji csoportokra tagolva tekintette volna át, ezután a magyarországi szláv, majd a német kiadványtermés bibliográfiája jelent volna meg az életrajzi források jegyzékével kiegészítve. Kertbeny a különféle célú könyvjegyzékekről önálló bibliográfiák készítését tervezte, feldolgozta volna az 1803 és 1878 közötti könyvészeteket, a könyvkereskedői jegyzékeket 1710-től kezdődően, a nyomtatásban közzétett könyvtári katalógusokat pedig 1784-től, de külön bibliográfiai füzetet szentelt volna a Bibliotheca Corviniánát tárgyaló műveknek, a nyomdászattörténeti munkáknak, valamint a hazai időszaki sajtótermékeknek. De nem maradt volna ki a monumentális vállalkozásból a Magyarország irodalmára és könyvészetére vonatkozó külföldi források, valamint a hazai szakbibliográfiák másodfokú bibliográfiája és a honi folyóiratok repertóriumai sem.⁹⁶

Kertbeny a Könyvtárjegyzékek könyvészetében a nyomtatásban közzétett könyvtári katalógusok mellett egy viszonylag újabb kezdeményezésként indult program eredményeiről is be kívánt számolni. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1875. nov. 24-én 28001 szám alatt kibocsátott rendelete írta elő a könyvtárak számára, „*hogy a bennök létező könyvekről, valamint a kettős példányokról jegyzékeket küldjenek a minisztériumhoz*”⁹⁷. A nyomtatott könyvtári állomány-nyilvántartások együttesen egyrészt – kissé nehézkesen használható – központi katalógusként is funkcionálhatnak, másrészt a duplumjegyzékek kiadása könyvtárpolitikai célokat úgyszintén szolgált. Utóbbiak feladatát

Rácz Ágnes az OSZK történetét feltáró kronológiai adatbázisban így idézi: „*a tudományos intézetek állományuk kiegészítésére, majd a nagyközönség vásárlásra ezt használhassa. Az eladási árakat, amelyekből a könyvtár gyarapítását kívánták fedezni, a rendes antikváriusi árnál 30-50 százalékkal olcsóbban állapították meg. Az első jegyzék 1876 elején jelent meg A m. n. Múzeum könyvtárában található többes példányok jegyzéke, első füzet címmel*”⁹⁸

Szintén 1878-ban Kertbeny nyomtatásban is közzétette egyik Trefort Ágostonnak címzett beadványát, amelyben a nemzeti bibliográfia intézményrendszerének feladatait összegezte és javaslatokat fogalmazott meg annak megteremtésére⁹⁹. A hungarika-irodalom feldolgozása nézeti szerint nem csupán a korábbi és korabeli kezdeményezők, a könyvkereskedők számára jár haszonnal, nem csak a tudósok, kutatók számára nyújt információt a forrásokról, vagy buzdítja könyvvásárlásra és ezzel a hazai irodalom, irodalmi élet támogatására inspirálja az olvasóközönséget. Az államnak szintén érdeke, hogy folyamatosan pontos képet kapjon a hazai könyvprodukciónról, ehhez azonban neki is szerepet kell vállalnia a megfelelő infrastruktúra életre hívásában és fenntartásában. A teljes kiadványtermés csak a kötelezpéldányok segítségével vehető számba, de megfelelő törvényi szabályozás nélkül – becslései szerint – a nyomdatermékek egytizede nem jut be ilyen módon a könyvtári és könyvészeti rendszerbe. A nemzeti bibliográfia összeállítását tehát egy országos könyvészeti központi irodára kell bízni – ennek példája az 1850-es években Bécsben megszervezett bibliográfiai intézet lehetne, amely azonban a Bach-korszak politikai célkitűzéseivel illeszkedve a magyar könyvkiadásról meglehetősen elfogult és torz képet festett. Javaslatára szerint a kötelezpéldányok alapján 2–3 alkalmazott képes lenne a kurrens, havonta megjelenő jegyzék elkészítésére, amelyet német vagy francia címfordításokkal kellene kiegészíteni. Ha az intézetet a nemzeti könyvtárban helyezik el, akkor a feldolgozás a magyar könyvészet mellett egyúttal a könyvtár katalógusa számára is készülhet. A

továbbiakban Kertbeny konkrét javaslatai következnek: az intézet alkalmazottai ismerjék az országban beszélt összes szláv nyelvet és a németet és tudjanak „*inventarizálni*”. A kiadvány korrektúrázásával kapcsolatban – ez a könyvészetben közölt adatok pontossága miatt nélkülözhetetlen, ezért szükséges e mellékesnek tűnő kérdésre külön kitérnie – szintén ajánl megfelelő személyeket, intézményeket. Kertbeny koncepciója szerint a könyvészeteket az első évben ingyenesen kellene a kormányoknak, a jelentős nyilvános könyvtáraknak, tudósoknak és nem utolsósorban bibliográfusoknak eljuttatni. A tájékoztatás mellett további hozadékokat is remélt a projektől, nevezetesen azt, hogy jó fordítások keletkezhetnének a magyar irodalomból, de a külföldi sajtó érdeklődése is Magyarország felé fordulhat és ez az idegenforgalomban szintén érzetné hatását.¹⁰⁰ Trefort azonban nem foglalkozott a könyvészeti központi iroda szervezésével, a kurrens magyar bibliográfia összeállításának és megjelentetésének feladatát a *Magyar Könyvszemle* bibliográfiai rovatára, illetve az 1878-ban a Magyar Könyvkereskedők Egylete által alapított Corvina című lapra bízta.¹⁰¹

Mindeközben 1880-ban kefelenyomatban elkészült a *Magyar költők 1801–1880* című bibliográfiája¹⁰² is, amely Kertbenynek egy újabb átfogó magyar könyvészet-rendszere elsőként megjelentetni kívánt tomusa. (Az OSZK Régi Nyomtatványok tárában, illetve a Kézirattár segédkönyvtárában őrzött munkában még vannak kihagyások, a szerkesztő autográf jegyzetei mellett – Kertbeny bejegyzése alapján – *Gáspár Imre* (1854–1910) hírlapíró, költő, „*a Magyar Ifjak Országos Szövetsége cz. kalandos hazafias és irodalom-pártoló egyesület*” alapítójától¹⁰³ származó pontosítások is találhatóak.)

A XIX. századbeli magyar irodalom könyvészete húsz füzetben kívánta lajstromba venni a magyar líra, próza és színműirodalom, valamint a költészeti antológiák, almanachok és a színháztudomány, a magyar literatúra fordításai, a szépirodalmi folyóiratok és külön az ifjúság könyvek könyvészeti adatait. A következő osztályokban Kertbeny az általános történelem után

a magyar história, az életrajzok, a földrajz és a néprajz szakirodalmát, a hazai országismeretet, a magyar statisztikai kimutatásokat tervezte feldolgozni. Önálló kiadványban kaptak volna helyet a történelmi folyóiratok, az atlaszok, illetve térképek és a híres magyarok arcképeinek bibliográfiái¹⁰⁴. Koncepciójából látható, hogy a „*magyar irodalmat regisztráló nemzeti könyvészetet tulajdonképpen a tudományok összességét lefedő, magyar szakbibliográfiák*” egységbe foglalásával kívánta megvalósítani, ezt egészítik ki a többi hungarika-kategóriát feldolgozó egységek. Mostani tudásunk alapján már megkérdőjelezhető nézetei szerint külföldön nemzeti irodalom alatt csak a szépirodalmat értik és „*a nemzeti történelem minden segéd tudományával*” együtt, a külhoni nemzeti bibliográfiák gyűjtőkörébe nem tartozik bele „*minden könyv, a mely azon a nyelven nyomtatott. Mert theológia, gyógyászat ... egy népnél sem nemzetiek, nem is lehetnek, mert minden tudomány terméki az összes emberiségnek, a mely egymástól kölcsönzi tanait*”¹⁰⁵.

A már idős és megtört könyvész a következőképpen ajánlja művét az érdeklődőknek: a többi tomos kész anyaggyűjtését halála után „*nagyon könnyű lesz ... egy hasonlóan buzgó hazafias honfitársamnak ... az én rendszeremben folytatni*”, „*de ha ez első füzetet nem követheti második és a többi, akkor magok a magyarok – mint hanyag vevők – lesznek az oka*”¹⁰⁶. Az 1800 és 1880 közötti ciklusbibliográfiájából az első kötet sem jelent meg nyomtatásban, nemhogy tervezte további füzetei napvilágot láttak volna, így az általa beígért kurrens folytatás sem. Mindazonáltal más szerkezetben a „Petrik”-ek tájékoztatást nyújtanak az utókornak e korszakról.

Összegzés

Kertbeny bibliográfiai törekvései tehát – bár nem az ő életében –, de mindenképpen az ő indíttatásait is integrálva és részben más elméleti alapokra épülve sok tekintetben már szervezetesebb keretek között megteremtett bibliográfiai

számbavétel keretében megvalósultak. Konkrét koncepcióit azonban sorra meg nem értés és sikertelenség övezte, elkészült bibliográfiai feledésbe merültek, de *Vértesy Miklós* értékelését idézve¹⁰⁷: „*A nemzeti bibliográfia szükségességét ő hangoztatta először, és ő hangoztatta olyan kitartóan, hogy nem sokkal halála után komoly formában hozzáálltak elkészítéséhez*”. Így méltó tehát, hogy megemlékezzünk a magyar nemzeti bibliográfia és a magyar kultúra ezen apostoláról, aki saját kora közömbösségével szembesülve jóban-rosszban, még szegénységében és betegségekben is mindenét a magyarság szolgálatába állította, nem törődve kudarcral, gáncsoskodással; tette tűzön-vízen át és mindennek ellenére, amit életcéljául felvállalt küldetése megkövetelt tőle. Kertbeny Károly, ahogy Szinnyei József írja „*Kalandos szellemével megegyezőleg sokszor gyalog járt s többször küzdve ínséggel, de mindenütt a politikai, irodalmi s művészeti élet legnevezetesebb férfiain, természeti, tudományos és művészeti intézeteket keresvén fel*”¹⁰⁸ egész életében a magyar kultúra megismertetésén, külföldi reprezentálásán és a külföldi magyar vonatkozású források felkutatásán, könyvészeti regisztrálásán, tervezett (szak)bibliográfiáin keresztül a hazai tudomány támogatásán fáradozott. Publicisztikai tevékenysége közel 3000 cikket számlál, melyek jobbára az *Augsburger Allgemeine Zeitungban*, a *Leipziger Illustrierte Zeitungban* és a *Magazin für Literatur des Auslandesben* jelentek meg és csaknem mind magyar vonatkozású kérdésekről szólt¹⁰⁹. Utolsó munkájában – már-már testamentumaként – ajánlotta törekvéseit a haza üdvére: „*Én magam nem igénylek tiszteletdíjat vagy valami hasznot; mert én e vállalatot hagyományképként akarom nemzetemnek adni.*”¹¹⁰ Életében nem sok része volt tiszteletben, tiszteletdíjban és elismerésben, nekünk, mai könyvtárosoknak azonban erkölcsi kötelességünk megemlékezni róla, hogy szerteágazó munkássága a könyvtártudomány, a bibliográfia történetében méltó helyére kerülhessen. Értékeljük azt a „hagyomány”-t, hagyatékot, amivel Kertbeny Károly a mostani magyar könyvészet ügyét sok tekintetben előkészítette!

Jegyzetek

1. Kertbeny Károly: Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memorien : 1824-1875. Berlin : Hecht, [s. a.]. p. 3. [a továbbiakban: K. K.: Datenblätter].
2. Datenblätter. p. 5.
3. „A beírás történet 1847ki szept. 23án, 6613 sz. a. és az engedély jött K. helytartótanács által 1848ki februar 22én, 8812 sz. a.”. Vö. K. K.: Autobiographiai jegyzetek. OSZK Kézirattára. Oct. G. 302. p. 121.
4. Szinnyei József : Magyar írók élete és munkái 1. köt. Budapest : Hornyánszky, 1891. col. 854. [A továbbiakban: Szinnyei]
5. Szinnyei. 1. köt. col. 854.
6. Kertbeny autobiographiai jegyzetei. fol. 104. r-v. OSZK Kézirattára, Oct. Germ. 302.
7. Borneck, Adolar: Kurze memorien. Dresden : Ramming, [1857 után]. p. 6. [A későbbi hivatkozásokban: Borneck].
8. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880. p. CLII. [A későbbi hivatkozásokban: K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok]
9. Borneck. p. 7. E hírességek biográfiáinak, az életrajzgyűjteményeknek, emlékiratoknak illetve fordításainak, esszéinek és szépirodalmi munkáinak pontos könyvészeti adatai megtalálhatók autobibliográfiájában: K. K.: Bibliographie der Werke K. M. Kertbeny's : 1846-1880. Bp. : Egyetemi Nyomda, 1880. Ugyanilyen címmel korábbi kiadások is készültek, egyikük az OSZK 222586-os számú kolligátumában található, amelyben a kötés belső oldalán Szinnyei József következő bejegyzése olvasható: „3567/76. sz. Kertbeny ajánd. Budapest, 1875. aug. 23. Szinnyei József”.
10. Borneck. p. 7.
11. Kertbeny Károly. In: Új magyar életrajzi lexikon. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 891.
12. K. K.: Datenblätter. p. 7.
13. Szinnyei. 8. köt. Budapest : Hornyánszky, 1902. col. 188.
14. Szinnyei. 6. köt. col. 134.
15. Budapest [!]: Landerer und Heckenast, 1846.
16. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok p. CLIV.
17. Abafi Lajos: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész.

- In: Magyar Könyvszemle, 1898. p. 161.
18. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok p. CLIV.
19. K. K.: Külföldi könyvtárak s a magyar történet. In: Szépirodalmi Lapok. 1853. 9. sz. p. 132-135.; 10. sz. p. 148-151.
20. Vö. K. K.: Külföldi könyvtárak s a magyar történet. In: Szépirodalmi Lapok. 1853. 10. sz. p. 150-151.
21. K. K.: Persönliche Erinnerungen, fol. 18. OSZK Kézirattára, Quart. Germ. 1404.
22. Vö. Bowring, Sir John. In: The dictionary of national biography. Vol. 2. Oxford : Oxford University Press, 1963. p. 984-988.
23. K. K.: Kertbeny autobiographiai jegyzetei. fol. 122.
24. K. K.: Kertbeny autobiographiai jegyzetei. fol. 183.
25. Borneck. p. 16.
26. Borneck. p. 31.
27. K. K.: Persönliche Erinnerungen, fol. 11., 23.
28. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok p. CLIV.
29. Vö. K. K. levelei Abafi Lajoshoz. OSZK Kézirattára. Levelestár
30. Turányi Kornél: Kertbeny Károly egy elkobzott levele. In: Magyar Könyvszemle, 1967. 1. sz. p. 62.
31. OSZK Kézirattára, Oct. Hung. 953. Megjelent a Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában”. Budapest : Szépirodalmi Kvk., 1988. című kötetben.
32. K. K.: Alphabetische Namenliste der Ungarischen Emigration seit 1849. Brüssel ; Leipzig : Kiessing, 1864. Az idézet forrása: p. I.
33. Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830-1913). In: Magyar Könyvszemle, 1964. 1. sz. p. 66-70. Vö. p. 67.
34. Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830-1913). In: Magyar Könyvszemle, 1964. 1. sz. p. 67.
35. Kertbeny Károly. In: Új magyar életrajzi lexikon. 3. köt. Budapest : Magyar Könyvklub, 2002. p. 891.
36. Takács Judit: Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. In: Holmi, 2008. december. p. 1619. [A későbbi hivatkozásokban: Takács]
37. Deák Ágnes: Translator, editor, publisher spy : The informative carrier of Károly Kertbeny (1824-1882). In: The Hungarian Quarterly, 1998. spring. Tanulmányom elkészítéséhez az elektronikus változatot használtam: <http://www.hungarianquarterly.com/no149/26shtml>. [a letöltés dátuma: 2011. március 3.]
38. Vö. K. K.: Memorial an Seine Exzellenz Herrn August von Trefort, köngl. ungarischen Minister für Kultus und Unterricht. Budapest : Magy. Kir. Egyetemi Nyomda, 1878. p. 17-22. [A későbbi hivatkozásokban: K. K.: Memorial ...]
39. K. K.: Magyarország legrégibb drámairodalma : 1550-1575. Budapest : Athenauem, 1878. p. 79. – a kötetben közölt utolsó írás végén olvasható aláírása.
40. Szinnyei. 6. köt. col. 136.
41. Szinnyei. 6. köt. col. 136.
42. Detrich Mária: Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága. Szeged: 1936. p. 35. Az életrajzi adatok forrása: Szinnyei. 6. köt. col. 865-868.
43. K. K.: Ungarns Männer der Zeit. Prag : Steinhauser, 1862. p. 374-376.
44. Vö. KK. levele Pulszky Ferenchez. Köln, 1867. március 14. p. 7-14. OSZK Kézirattára, Fond VIII./518.
45. Vö. Szabó Sándor: Általános tájékoztatás. 2. köt., A nemzeti bibliográfia. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. p. 11-12., 33-34.
46. Vö. Jahrbuch des Deutschen Elementes in Ungarn. Budapest [!] : Landerer und Heckenast, 1846. p. 6-7.
47. Jelenkor : Politika és társas élet encyclopaediája. Pest : Heckenast, 1858. p. 190.
48. Vö. K. K.: Memorial ... p. 2-14.
49. K. K.: Memorial ... p. 9-10.
50. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880. p.
51. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok p. CXXXII.
52. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1-2. rész. In: Magyar Könyvszemle, 1898. p. 161-176.; 234-246.
53. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 161.
54. Vö. Szinnyei. 6. köt. col. 137.
55. In: Vasárnapi Újság. 1854-1860. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00030/00027/datum00747/cim200756.htm>. [a letöltés dátuma: 2011. április 7.]
56. Erről számos életrajzában is megemlékezett, de a magáról nyomtatásban közzétett írásaiban szintén beszámol kutatásairól. Vö. K. K.: Kertbeny Károly. In: Ungarns Männer der Zeit. p. 339-391.

57. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. 6.
58. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 162.
59. K. K.: Irodalmunk túl a határon. 1-9. rész. In: Szépirodalmi Lapok. 1853. 18. sz. p. 275-278.; 19. sz. p. 291-295.; 20. sz. p. 307-310.; 25. sz. p. 387-393.; 26. sz. 403-408.; 37. sz. p. 579-584.; 38. sz. p. 595-599.; 39. sz. p. 611-615.; 40. sz. 627-632.; 41. sz. 643-648.
60. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 162.
61. Idézi Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 162.
62. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 163.
63. KK. levele Pulszky Ferenchez. Köln, 1867. március 14. p. 12. OSZK Kézirattára, Fond VIII./518.
64. Jelenkor : Politika és társas élet encyclopaediája. p. 191.
65. Abafi: A Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 164.
66. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 165-166.
67. K. K. levele Pulszky Ferenchez. Ouchy bei Lausanne, 1862. augusztus 26. p. 3-4. OSZK Kézirattára. Fond VIII/518.
68. Vértesy. p. 330. Mindkettőjükről tudható hogy végül – pénzügyi okok miatt – megszakították vele a kapcsolatot. Vö. K. K. levelei Abafi Lajoshoz; K. K. levelei Tettey Nándorhoz. OSZK Kézirattára, Levelestár
69. Vö. K. K. levelezését az OSZK Kézirattárában.
70. K. K. levele Pulszky Ferenchez. Ouchy bei Lausanne, 1862. augusztus 26. p. 3-4. OSZK Kézirattára. Fond VIII/518.
71. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 1. rész. p. 165.
72. Vö. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 234-235.
73. Idézi Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 236.
74. Vö. Lencsés Ákos: A nemzetiségi statisztika forrásai. In: Könyvtári Levelező/lap, 2010. 12. sz. p. 14.
75. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. LXIV.
76. Vö. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. CLVIII.
77. Idézi Abafi: A magyar könyvészet történetéhez. 2. rész. In: Magyar Könyvszemle, 1876. p. 241.
78. A magyar nemzeti és nemzetközi irodalomnak könyvészete 1441—1876. In: Magyar Könyvszemle, 1867. p. 54.
79. A magyar nemzeti és nemzetközi irodalomnak könyvészete 1441—1876. In: Magyar Könyvszemle, 1867. p. 54.
80. Vö. K. K.: A magyar irodalom a világirodalomban. Budapest : Tettey, 1876. p. 73-74.
81. Szávai Géza 2011. április 17-én elhangzott beszéde.
82. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 245.
83. K. K. levele Treort Ágostonhoz. Buda, 1876. november 2. OSZK Kézirattára, Fond 22/261.
84. Vö. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. CLVIII-CLXII.
85. OSZK Kézirattár. Levelestár, illetve K. K.: Persönliche Erinnerungen zu tausend berühmte Leute : 1824-1877. OSZK Kézirattára, Quart. Germ. 1404.
86. Szinnyei József, id.: Egy „Magyar írók névtár”-ának terve. In: Magyar Könyvszemle, 1877. p. 363-364.
87. K. K. : Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. XXXIV.
88. Vö. Fraknoi Vilmos levelei K. K-hoz. OSZK Kézirattára, Levelestár.
89. Trefort vallás- és közoktatási miniszter rendelkezésének hivatalos másolatát Kertbeny hagyatékában az OSZK Kézirattárában őrzik: Fond 22/261.
90. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. CLXX.
91. Aigner Károly: Kertbeny Károly. In: Corvina, 1882. január 30. p. 11.
92. K. K. – Petrik Géza: Magyarországi német könyvészet : 1801-1860 : A Magyarországon s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1886.
93. Szilágyi Sándor bevezetése a Petrik-féle Magyarország bibliographiája : 1712-1860. 1. köt. Budapest : Dobrowsky, 1888. p. III.
94. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 245.
95. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 244.

96. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 241-242.
97. K. K.: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454-1600. p. CXX.
98. Rácz Ágnes: Az Országos Széchényi Könyvtár története évszámokban : Válogatás az OSZK történetét feltáró kronológiai adatbázisból. http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/03kronologia/rovid_kronologia_honlapra_1.pdf [a letöltés dátuma: 2011. április 8.]
99. Vö. K K: Memorial ... p. 23-32.
100. K. K.: Memorial ... p. 31-32.
101. Abafi: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. 2. rész. p. 243.
102. K. K.: Magyar költők : könyvészeti, könyvtári és életrajzi kimutatással. Budapest : Khór és Wein, [s. a.]. A bevezetés keltezése: 1880. július 15. [A későbbi hivatkozásokban: K. K.: Magyar költők]
103. Szinnyei. 3. köt. Budapest : Hornyánszky, 1894. col. 1028. Gáspár életrajzával kapcsolatban Vö. Uott. col. 1027-1030., illetve Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Budapest : Argumentum : MTA Könyvtára, 1992. col. 460-462.
104. Vö. K. K.: Magyar költők. előzőkoldal.
105. K. K.: Magyar költők. p. IX.
106. K. K.: Magyar költők. p. III-IV.
107. Vértesy. p. 331.
108. Szinnyei. 6. köt. col. 134.
109. Vö. Szana Tamás: Kertbeny Károly. In: Koszorú, 1882. 1. szám. p. 160.
110. K. K.: Magyar költők. p. IX.

A nyílt bibliográfiai adatokra vonatkozó elvek

Dudás Anikó (PPKE) lefordította A nyílt bibliográfiai adatokra vonatkozó elveket (Principles on Open Bibliographic Data), melyet az Open Knowledge Foundation

Nyílt bibliográfiai adatok munkacsoportja adott közre.

A dokumentum célja, hogy felhívja a figyelmet a bibliográfiai adatok minél szélesebb körű és minél szabadabb felhasználási módot engedélyező közreadására.

Négy egyszerű alapelvet fogalmaz meg, aminek követése minden magyar könyvtár figyelmébe ajánlható:

- a bibliográfiai adatok publikálása járjon együtt egyértelmű és megalapozott jogi nyilatkozattal;
- alkalmazzunk az adatok kezelésére megfelelő módot adó nyilatkozatot vagy jogi engedélyt;
- ha azt szeretnénk, hogy az adatok a lehető leghatékonyabban hasznosuljanak, az adatoknak nyíltá kell válniuk a Nyílt definíció meghatározása szerint (<http://opendefinition.org>), – ennek szellemében a kereskedelmi használat kizárását és az egyéb korlátozó rendelkezéseket is kerülni kell;
- ha lehetséges, tegyük hozzáférhetővé a bibliográfiai adatokat a Közkincs (Public Domain), azaz a PDDL vagy a CC0 licenccel.

A dokumentum angol szövege és a fordítás elérhető a <http://openbiblio.net/principles/hu> címen.

(Katalist, 2012. 01. 25. Király Péter tájékoztatása alapján)